

LA INVESTIGACIÓ DE LA COMUNICACIÓ INTERNACIONAL

Marcial Murciano

Els estudis sobre comunicació internacional constitueixen un dels camps especialitzats en els quals s'ha centrat més intensament l'esforç de la investigació durant les dues últimes dècades. No obstant això, aquest esforç encara és molt lluny de poder oferir una síntesi satisfactòria dels resultats més destacats, en forma d'una teoria integrada sobre aquesta àrea de funcionament dels mitjans de comunicació. Sense pretendre d'esgotar en les notes que segueixen el conjunt de problemes que la investigació té plantejats, proposem una reflexió oberta sobre alguns dels aspectes més significatius de l'enquesta que es publica en aquest mateix número.

1. Quines raons han motivat l'interès generalitzat per la comunicació internacional?

Els estudis sobre la comunicació internacional tenen ja una llarga tradició. Hellman, que ha historiat amb detall l'evolució de la investigació en aquest camp, distingeix almenys quatre etapes des de 1920 fins ara (HELLMAN, 1980). En aquest sentit, Lent afirma que una part «dels problemes es remunten a diverses generacions i desenes d'anys, tot i que semblen nous per a alguns dels investigadors a causa d'una manca de perspectiva històrica»¹. Tanmateix, és ben cert que durant els últims vint anys aquests estudis han despertat un interès sense precedents. Mowlana ha registrat

¹ Totes les citacions sense referència bibliogràfica corresponen a l'enquesta que es publica a les pàgines següents.

8 només 300 investigacions sobre els problemes generals de la comunicació internacional entre 1850 i 1969, mentre que des de 1970 «la progressió ha estat gairebé geomètrica» (MOWLANA, 1985).

L'interès recent per la comunicació internacional està relacionat sens dubte amb les transformacions produïdes a la societat mundial des de finals de la segona guerra mundial. El procés de descolonització, el desplaçament de l'hegemonia política a favor dels Estats Units, l'expansió de les firmes transnacionals i les xarxes de comunicació i informació, l'extraordinari avanç que s'ha experimentat per la tecnologia durant els darrers trenta anys i el ràpid procés d'integració transnacional, són alguns dels trets més destacats de la profunda reestructuració que s'observa dins de l'ordre mundial.

En tots aquests processos, que tenen la característica d'estar sincrònicament i íntimament interrelacionats, la comunicació apareix com a tema destacat que demana una singular atenció de la investigació. Per a Martín Barbero, «la qüestió *transnacional* s'està convertint en un element dinàmic per a la investigació ja que exigeix un replantejament seriós de les coordenades teòriques i una profunda revisió de l'articulació entre allò que és polític i allò que és teòric». En aquest sentit Salinas creu que «no és possible fer una divisió en compartiments entre les comunicacions nacionals i internacionals. Els sistemes nacionals de comunicació són fortament determinats per la inserció internacional dels seus països, i això comporta un auge de l'estudi de les determinacions internacionals».

Així doncs, els mitjans de comunicació i la seva acció internacional juguen un paper central dins les dinàmiques nacional i internacional. Relacionats amb les transformacions estructurals del sistema mundial, situats dins d'un dels seus eixos d'expansió, articulem els fets nacionals amb els fets internacionals, l'expansió amb la reproducció, l'economia amb la cultura, les qüestions polítiques i les qüestions tecnològiques amb les informatives, i dins la mateixa dinàmica d'interrelacions, són l'espai on es manifesten la complexitat de les contradiccions socials dins els nivells nacional i internacional. D'aquí l'interès comú i la convergència de reflexions per a aquest camp d'estudi de la comunicació.

2. Quin és el marc teòric que ha desenvolupat la investigació?

Malgrat el significatiu avanç fet per la investigació, encara no és possible d'identificar un marc teòric definit i compartit dins la línia d'una disciplina o especialitat constituïda amb objecte(s), mètode(s) i teoria(es). Aquesta visió és compartida per la majoria dels investigadors que treballen en temes relacionats amb la comunicació internacional. Per a Gubern, per exemple, l'heterogeneïtat dels temes implicats genera «una problemà-

tica que tendeix a dilatar-se cada dia més» i impedeix la consolidació d'un panorama d'estudis estable. Hamelink, d'altra banda, tot i que reconeix aquesta aparent dispersió, proposa i delimita un camp específic, el de «l'estructura, funció i impacte de la circulació de dades, informació i coneixement». I, en aquest sentit, Salinas entén que «el cos acumulat d'investigacions (deixa entreveure ja) un camp, que sense cap mena de dubte té un projecte propi: tots els fluxos d'informació que circulen internacionalment».

La investigació actual sobre la comunicació internacional ens mostra, per tant, d'un costat una riquesa molt gran d'aportacions en forma de materials descriptius i analítics que prefiguren una possible disciplina acadèmica independent. Encara que Lent faci l'observació marginal, no sense tenir certa raó, que gran nombre dels «experts del moment» que han aparegut dins aquest camp d'estudis es troben més interessats «per fer les seves carreres acadèmiques» que per fer una aportació significativa als problemes involucrats. D'altra banda, si els objectes d'anàlisi són en principi definibles, o poden arribar a ser-ho en un pròxim futur sistematitzant les aportacions de les quals es disposa, la principal dificultat encara està –tal com diu Martín Barbero– en el desfasament existent entre la complexitat de les temàtiques identificades «i el camí per a recórrer en la producció dels conceptes i les eines que ens permetin d'abordar la relació entre transnacionalització de l'economia i la comunicació».

En efecte, la major part dels models i mètodes utilitzats fins ara provenen d'altres disciplines i, en termes generals, són insuficients per resoldre en profunditat els temes plantejats, més enllà d'una primera aproximació generalitzadora. Hamelink observa que en la dependència de teories alienes –com les teories sobre els mitjans de comunicació de masses (fragmentàries i obsoletes), les teories (...) sobre les relacions internacionals (descriptives i inadequades) i les teories sobre l'imperialisme i la dependència (mecàniques)– és on està la principal debilitat teòrica del marc establert. Aquesta debilitat es fa més palesa quan es comprova l'absència de rigor i les múltiples interpretacions de què són susceptibles els principals conceptes utilitzats. Hamelink insisteix en la importància de posseir conceptes operatius, ja que molt sovint termes habituals com *poder*, *informació*, *desenvolupament*, *cultura nacional*, *autosuficiència* o el mateix *Estat-nació*, es troben amb manca d'especificitat, s'utilitzen en general amb poca claredat i gairebé sempre amb una formalització precària i insuficient.

Cal, per tant, sistematitzar, d'una banda, els resultats obtinguts, i, de l'altra, establir un marc epistemològic. Mikulowski-Pomorski confia en les aportacions que podrien proporcionar els estudis «de la identitat de la cultura i les civilitzacions» en què s'evités una politització excessiva. Martín Barbero pensa que la «nova valoració de l'espai cultural és una de

les línies fonamentals de renovació dels estudis (...). La remodelació de les estructures productives i l'homogeneïtzació cultural posen en marxa al mateix temps una multiplicitat de conflictes (...), els quals se situen a la intersecció de la política econòmica i les polítiques culturals». Finalment, per a Varis la comunicació internacional, tot i que no disposa d'una metodologia particular, té la seva «esfera pròpia de problemes», i en aquest sentit «no difereix d'altres camps de les ciències socials». El problema bàsic fóra, doncs, epistemològic, i resideix «en la forma d'entendre el sistema o sistemes internacionals» i en els mètodes tant *empírics*, necessaris per a la recollida de dades vàlides i significatives, com *qualitatius*, decisius per tal de facilitar les comparacions culturals.

Per tant, si existeix un acord entre els investigadors, aquest és la insatisfacció explícita per la inadequació dels conceptes que fins ara s'han utilitzat —per raons diverses— i també per la insuficiència dels enfocaments teòrics. La teoria de l'imperialisme i la dependència, que és la més obertament acceptada, almenys dins la investigació crítica, té uns límits notoris que porten a una repetició esquemàtica i reductiva dels problemes. Un nou enfocament integrador i interdisciplinari —profunditzant en les articulacions dels mecanismes de la dominació— hauria de permetre un avanç significatiu en la delimitació del marc general necessari. Salinas suggereix dins aquesta línia que per tal d'abordar amb profunditat «els objectes clau dins d'aquest camp (són necessaris) equips que, idealment, haurien d'estar integrats per especialistes en comunicació, economistes i enginyers», adduint que els treballs més coherents i comprensius han estat desenvolupats fins ara per economistes, i que existeixen qüestions cabdals dins l'entramat tecnològic per a les quals és necessària la presència dels enginyers. Sens dubte, però, caldria no perdre de vista l'aportació de l'antropologia, fonamental per tal de poder comprendre els aspectes més complexos i decisius de l'entramat cultural que posa en joc la dimensió internacional de la comunicació.

3. Quin és el futur d'aquest camp d'estudis?

Tal como ja hem assenyalat, una de les tendències que preocupa la major part dels investigadors és la d'establir un marc coherent de supòsits, dins del qual poder plantejar sistemàticament futures anàlisis particulars sobre l'estructura internacional de la comunicació. Un programa d'aquesta mena no deixa de suscitar molts interrogants. Tal com s'ha dit, la comunicació de masses es troba immersa dins del context més general dels problemes globals que determina el modern sistema mundial (WALLERSTEIN, 1979). Tot i que la transnacionalització sembla un camp conceptual adient, tal com molt encertadament matisa Roncagliolo, «encara no estem

en condicions de definir justament el lloc dels fets cultural-ideològics i dels mitjans de comunicació dins del procés de transnacionalització» (RONCAGLIOLO, 1982). L'avantatge de recórrer al paradigma del sistema mundial (BERGESEN, 1980) és que permet d'integrar les visions particulars dins d'una articulació global, en la qual troben lloc els fets nacionals i els internacionals. Tanmateix, l'existència d'una estructura general transnacional, que actua mitjançant un model de dinàmica global, no resol temes clau com són, per exemple, el paper dels aspectes culturals dins la transnacionalització o el dels comunicatius dins dels processos culturals (RONCAGLIOLO, 1982).

Una part de la investigació feta en aquesta direcció es troba avui dins d'una fase d'esgotament o bé dins d'un atzucac. Sobre aquest tema Salinas recorda la «pèrdua de dinamisme» en la investigació com a conseqüència de la reiteració que comença a ser una característica del treball d'alguns «autors que s'estan repetint, des de fa tres o quatre anys». Per a Salinas, els enfocaments no avancen al mateix ritme que els fenòmens de la comunicació internacional, i és per això que aquesta tendència passa per una etapa de crisi, que, d'altra banda, podria ser de molta utilitat per decantar els descobriments i idees i també per impulsar noves línies de treball, tal com proposa Martín Barbero, per a qui els problemes de la *identitat cultural*, dins d'allò que és *nacional*, són un dels aspectes més interessants que indirectament suscita la problemàtica de la transnacionalització (MARTÍN BARBERO, 1985).

Varis, d'altra banda, detecta almenys sis nuclis de problemes relacionats amb l'actual desenvolupament dels mitjans en l'àmbit internacional. Entre altres: *la igualtat internacional dels recursos* (que implica la democratització de les estructures de comunicació i pluralitat de la identitat cultural); *el paper de l'individu del sistema transnacional* (que qüestiona la seva privacitat i autonomia); *l'abundància de la informació* (i la paradoxa d'un major secret en les àrees vitals de la vida social conforme augmenten les xarxes de comunicació i informació); *els problemes de l'atur* (produïts per la tecnologia en general i també per la tecnologia de la informació); *la telecomunicació* (i els problemes derivats de la seva militarització i privatització); i *els problemes generals de la tecnologia* (en l'estudi de les comunicacions internacionals). Per a tots els autors, la pressió de la tecnologia és una de les forces més grans de canvi dins el sistema mundial i un dels factors més clars de la integració internacional.

La revolució tecnològica en desenvolupament i l'expansió dels nous mitjans de comunicació i informació contribueixen de manera decisiva a una reestructuració de les relacions de poder, dins la qual apareixen de nou connexos els temes nacional i internacional, i fan de la producció cultural un fenomen mundial. Aquí també es fa necessari un marc conceptual que permeti comprendre el rerafons estructural dels processos de

canvi i de les interrelacions amb el sistema global de comunicació. La naturalesa dels fenòmens desborda avui dia les possibilitats de la investigació, ja que la tecnologia desafia l'actual articulació de la comunicació en les esferes de la política, l'economia, la cultura, etc., alhora que introdueix importants transformacions en la mateixa naturalesa de la cultura i la comunicació. Segons paraules de Schiller, «les forces estructurals més profundes estan fent de la comunicació un tema central a les organitzacions socials de caràcter local, nacional i internacional (...). L'estudi de les comunicacions s'ha convertit en una empresa en la qual s'ha d'apostar fort, ja que hi ha en joc el manteniment dels sistemes de poder nacionals i transnacionals».

Afegim una nota final sobre el paper que han complert i han de complir les comissions internacionals dins d'aquest camp d'estudis. Malgrat les crítiques que de manera objectiva s'han fet a alguna d'aquestes comissions a causa de les delimitacions del seu treball teòric (HAMELINK *et al.*, 1980) i de la poca viabilitat pràctica de les seves propostes, no hi ha cap mena de dubte sobre la seva importància i la seva necessitat per tal de poder avançar al ritme necessari i desitjable de la investigació. Sobre aquest punt s'ha de recordar el context dels debats associats amb l'*Informe McBride*, els quals en el seu moment, cap a finals dels anys seixanta, en agitar de manera estimulante i productiva el camp d'estudi, van permetre de fer un salt qualitatiu a la investigació (MURCIANO, 1985); i que nombrosos treballs de la UNESCO, en aquest sentit, continuen sent una de les fonts principals de referència empírica i teòrica. Quant als programes internacionals de l'Institut Llatinoamericà d'Estudis Transnacionals (ILET) i els del Centre d'Estudis Econòmics i Socials del Tercer Món (CEESTEM), tal com indica Martín Barbero, han tingut una importància decisiva en la conceptualització i difusió de les temàtiques de la transnacionalització, del Nou Ordre Econòmic Internacional i de les polítiques de comunicació.

Bibliografia

- ERGENSEN, A. (ed.), 1980, *Studies of the modern world-system*, Academic Press, Nova York.
- HAMELINK, C. (ed.), 1980, *Communication in the Eighties: A Reader on the McBride Report*. IDOC, Roma.
- HELLMANN, H., NORDENSTRENG, K. i VARIS, T., 1980, «Idealism, Agression, Apology, and Criticism: The Four Traditions of Research on International Communication». *XII Congress of the International Association for Mass Communication Research*, Caracas, 26-29.

- MARTÍN BARBERO, J. M., 1985, «Comunicación, pueblo y cultura en el tiempo de las transnacionales», en M. de Moragas (ed.), *Sociología de la comunicación de masas. Nuevos problemas y transformación tecnológica*, vol. IV, Gustavo Gili, Barcelona.
- MOWLANA, H., 1985, *International Flow of Information: A Global Report and Analysis*, UNESCO, París.
- MURCIANO, M., 1985, «El debate sobre la circulación internacional de la comunicación», en M. de Moragas (ed.), *Sociología de la comunicación de masas. Nuevos problemas y transformación tecnológica*, vol. IV, Gustavo Gili, Barcelona.
- RONCAGLIOLO, R., 1982, «Comunicación y cultura transnacionales», en DD.AA., *Comunicación Transnacional: Conflicto político y cultural*, DESCO, Lima.
- WALLERSTEIN, I., 1979, *El moderno sistema mundial*, Siglo XXI, Madrid-México.